

Etický kodex AV ČR reaguje na aktuální výzvy a proměny světa

11.12.2024 - Zuzana Dupalová, Luděk Svoboda, | Akademie věd České republiky

Nová podoba Etického kodexu vědecko-výzkumné činnosti v Akademii věd České republiky vešla v platnost po dubnovém zasedání Akademického sněmu AV ČR. Nyní se tak například týká nejen vědecko-výzkumných pracovníků, ale všech zaměstnanců Akademie věd ČR.

„Původně jsme chtěli v kodexu upravit ‚jen‘ pasáž o chování ke spolupracovníkům, nakonec jsem se ale rozhodli pro kompletní revizi, která zabrala rok a půl,“ říká předseda komise **Oldřich Tůma**. V rozhovoru mimo jiné vysvětluje, jak komise pracuje a v jakých situacích se na ni mají zaměstnanci Akademie věd ČR obrátit.

Předseda Komise pro etiku vědecké práce Oldřich Tůma

Co komisi ke změnám Etického kodexu vedlo?

Myšlenka vzešla od Komise pro etiku vědecké práce a z diskuze s Komisí pro rovné příležitosti. Před dvěma roky jsme totiž začali řešit, že kodex neobsahuje doplnění, která by postihovala případy sexuálního obtěžování nebo genderově podmíněného násilí. Přitom se můžou objevit i v akademickém prostředí. Původně jsme tedy chtěli upravit nebo doplnit hlavně pasáž, jež se věnuje zásadám chování ke spolupracovníkům. Nakonec jsme se ale rozhodli, že podrobíme kodex důkladnější reflexi a upravíme jeho strukturu „z gruntu“. Navíc jsme do něj přidali i několik dalších ustanovení. Původní nápad tak vykrystalizoval v širší debatu, a i proto příprava finálního znění trvala rok a půl.

Až do této úpravy se neaktualizoval?

Kodex vznikl v roce 2002. Několikrát se měnil nebo doplňoval a přizpůsoboval se době. Předchozí úpravy ale nebyly pokaždé tak obsáhlé jako tentokrát. Nepletu-li se, verze, která platila až do letoška, pocházela z roku 2016.

Když jste o úpravách kodexu diskutovali, shodovali jste se na změnách a postupu, jak je formulovat?

O leccem jsme samozřejmě diskutovali déle. Když formulujete znění textu, který má odsouhlasit dvanáctičlenná komise, jde o složitý úkol. Objevovaly se nové nápady, některé úpravy jsme probírali opakovaně. Nakonec vznikla pracovní skupina, která zohlednila veškeré podněty a provedla revizi kodexu z pohledu jeho logické struktury. Odstranili jsem i některé pasáže.

Které například?

Třeba zmínky o studentech, protože je Akademie věd oficiálně nemá – doktorandy, kteří na pracovištích působí, vedeme jako spolupracovníky. Probírali jsme i to, jak k formulacím přistoupit, aby byly genderově vyvážené. Shodli jsme se ale, že použijeme generické maskulinum s tím, že na začátku kodexu zdůrazníme jeho neutrální význam.

Jak jste pokračovali dál?

Z našeho pohledu definitivní úpravu jsme předložili k posouzení Vědecké radě a ta následně Akademické radě, na jejichž návrh jsme provedli další změny. Pomyslný maraton trval od podzimu 2022 až do jara 2024, cílovou rovinkou se stal dubnový Akademický sněm.

Pracoviště do obsahu kodexu nezasahovala?

Etika vědecké práce se z perspektiv různých pracovišť a disciplín liší. Ústavům proto doporučujeme, aby si do kodexu přidávala i specifická ustanovení. Vytvořit kodex, který by zohlednil oborové nuance, jež s sebou přináší výzkumná práce, by se zřejmě nepodařilo.

Radili jste se i s odborníky mimo komisi?

Návrh jsme konzultovali s Matyášem Havrdou z Filosofického ústavu, odborníkem na etiku vědy, který nám pomohl s úpravami některých formulací. Inspirovali jsme se i etickým kodexem Ústavu organické chemie a biochemie, vycházeli z evropských kodexů a dalších materiálů – například od European Network of Research Integrity Offices, jejíž jsem prezidentem. Inspiraci „zvenčí“ jsme tak měli.

Zmiňoval jste, že předchozí verze kodexu nezohledňovala genderově podmíněné násilí. Vystala situace, kterou by se komise kvůli chybějícímu ustanovení nemohla zabývat?

Komise pro etiku vědecké práce existuje od roku 2002, jejím členem jsem zhruba čtyři roky. Procházel jsem si zápisy z předchozích jednání a podle dostupných záznamů podobnou zkušenost až donedávna neřešila. Absence příslušného bodu tak vlastně nebyla problém. Lze ale předpokládat, že by takové případy mohl upravený kodex podchytit.

Očekáváte, že se kolegové a kolegyně na komisi obrátí?

Nerad bych maloval čerta na zeď, na některé záležitosti se ale díváme jinak než dříve. Časem se tak určitě můžou objevit případy, které se odehrály v minulosti. Možná kolegové nebo kolegyně naznačí, že některé formy chování nepatří do pracovního prostředí a už si je nenechají líbit. „Kostlivci ve skříni“ by se prostě mohli objevit.

Kodex se nově týká všech zaměstnanců - tedy nejen vědců a vědkyň. Proč?

Ano, například hlava čtyři, která upravuje zásady chování ke spolupracovníkům, se týká všech zaměstnanců, nejen výzkumníků. Nové ustanovení má chránit zaměstnance z pracovišť bez ohledu na jejich zařazení. Pokud by si tedy chtěl některý kolega nebo kolegyně, například z infrastrukturních pracovišť, stěžovat na porušení zásad kodexu, může se na komisi obrátit.

Jak má zaměstnanec postupovat, pokud se s takovým jednáním setká?

Pokud nazná, že ho někdo šikanuje, diskriminuje, byl svědkem podobných problémů u kolegů nebo zaznamenal manipulaci s daty a plagiátorství, měl by to nejprve oznámit na svém pracovišti. Existuje i zákonem stanovený vnitřní oznamovací systém, který umožňuje podat podnět anonymně. Obrátit se na nadřízeného může ale být problematické, zvláště v situaci, pokud se nevhodného chování dopouští právě on. I v takových případech ale existují možnosti, jak postupovat – podněty mohou řešit i zástupci rady pracoviště s vedením ústavu. Některá pracoviště navíc mají vlastní etické komise, které jsou k řešení problému přímo určené.

A kdy se mají obracet na vaši komisi?

Komise by měla být poslední možností v situaci, kdy se vyčerpala řešení na pracovišti. Musíte vzít v úvahu, že nemá kapacitu, aby se věnovala podrobnému vyšetřování každého podnětu. Naší úlohou je být poradním orgánem Vědecké rady, která je ale také „jen“ poradním orgánem. Poskytujeme stanoviska a doporučení všem stranám případného sporu. S tím souvisí i to, že se komise často ani nedozví, jak na naše doporučení zareagují a jak spor vyřeší.

Jaké je aktuální složení komise? Jak se členové a členky vybírají?

Komisi jmenuje Vědecká rada. Členové se nominují tak, aby zastupovali co nejvíce oborů. Návrhy podává Vědecká rada a ředitelé pracovišť. Pravidlem je, aby komisi alespoň z třetiny tvořili externisté. Při výběru současného složení jsme brali ohled na to, aby komise byla genderově vyváženější, v předchozí totiž velmi výrazně převažovali muži. Důležité bylo i to, aby v ní zasedali mladší vědci a vědkyně.

Kolik podnětů už komise zpracovala?

Za více než dvacet let více než padesát.

Jaké nejčastěji?

Většinu podnětů netvoří přímo porušení etických zásad vědecké práce, jako jsou plagiátorství nebo manipulace s daty – takových případů zaznamenala komise jen několik. Více než padesát procent případů se týká vztahů v ústavech. Řešily se hlavně problémy s atestacemi, granty, zařazením do kategorií nebo spory o spoluautorství. Všechny mohou svědčit o sporech a konfliktech na pracovišti nebo chybějící komunikaci.

V kodexu jste zakotvili i povinnost šetřit materiálními zdroji a energiemi a snažit se omezovat ekologickou stopu.

Týká se to spíše přírodovědných a technických oborů, které pracují s živými tvory, materiály nebo mají vyšší spotřebu energie kvůli přístrojovému vybavení. V humanitních disciplínách sice většinou pokusy neděláme, i tak bychom ale měli dbát na ekologické důsledky našich aktivit. Pokud si ale všimnete, že kolega nebo kolegyně hojně tiskne dokumenty, nehledejte v tom „prohřešek“ volající po zásahu komise.

Pokud by zaměstnanci zjistili, že v kodexu chybí nějaký důležitý bod, můžou iniciovat jeho projednání?

Konečné znění kodexu i jeho případné další změny schvaluje Akademický sněm. Podněty tak můžou směřovat Akademické radě nebo Komisi pro etiku vědecké práce. Rád bych ale podotkl, že současná komise funguje do roku 2026. Další rozsáhlejší úpravu kodexu proto nepředpokládáme. Na druhou stranu si ale uvědomujeme, že etické aspekty vědecké práce související například s umělou inteligencí si zřejmě vyžádají doplnění. Svět se prostě vyvíjí a s tím se objevují nové etické výzvy, na něž musíme reagovat. Nechceme, aby Akademie věd zůstala v tomto směru pozadu.

<https://www.avcr.cz/cs/o-nas/aktuality/Oldrich-Tuma-Etický-kodex-AV-CR-reaguje-na-aktualni-vyzvy-a-promeny-sveta-00001>